

Beregszászi Anikó

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai
Tanszéke, Beregszász, e-mail: banikobaniko@gmail.com

Új tendenciák a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelésben a tantervek, tankönyvek és a tankönyvírás tapasztalatainak tükrében (1. rész)

Bevezető

A kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban folyó anyanyelvi nevelés tartalma és céljai a régió magyar közösségének egyik, a közbeszéd által is kiemelt érdeklődéssel kísért területe. Ennek oka, hogy a kárpátaljai magyarságnak kisebbségi helyzetben élő közösségként az anyanyelv és az anyanyelvű iskolahálózat megőrzése közösségi és nyelvi tervezési kérdés is egyben, hisz az oktatás tannyelvén, illetve a magyar mint anyanyelv tanításának a tartalmán keresztül a közösség jövője, megmaradása, identitásának megőrzése hatékonyan befolyásolható, a nyelvpolitikai célok az oktatástervezésen keresztül eredményesen megvalósíthatók. Természetesen nehezíti a kárpátaljai magyar közösség helyzetét, hogy nyelvpolitikai és oktatáspolitikai céljai sokszor nem esnek egybe az állami nyelv- és oktatáspolitikai, illetve a többségi nemzet céljaival. Előbbinek magától értetődően hosszú távú nyelvi tervezési koncepciójának célja az identitás, a magyar nyelv és kultúra, a nemzeti kötődés megőrzése, az anyanyelv-domináns kétnyelvűség kialakítása (Vö. Beregszászi–Cserniczkó–Orosz 2001, Beregszászi 2002), utóbbi pedig – saját nyelvpolitikai célja, a nemzetállam kialakítása felé haladva – oktatáspolitikai döntéseivel sokszor akadályozza vagy nehezíti mindezt, például az asszimilációt sugallva a kötelező ukrán emelt szintű érettségi bevezetésével, ami a felsőoktatásba kerülés feltétele, és az ukrán tannyelvű iskola felé orientálja a kisebbségeket (Vö. Cserniczkó 2009, 2010, 2011, 2013).

Ebben a társadalompolitikai helyzetben kiemelten fontos, hogy a magyar tannyelvű iskolának legyen presztízse a közösségben, használható és hasznosítható tudást közvetítsen, s ennek egyik feltétele az anyanyelv oktatásának megújítása, tartalmának folyamatos frissítése.

A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelésben jelenleg tantárgy-pedagó-

giai reform van folyamatban, melynek előzményei az 1990-es évek közepéig nyúlnak vissza. A reform része a kárpátaljai magyar közösség nyelvi tervezési koncepciójának, annak az oktatástervezési folyamatnak, aminek egyik célja az iskolai anyanyelvoktatás hatékonyabbá tétele. Ebben a folyamatban kiemelt szerepük van az iskolai tanterveknek és a magyar nyelv tankönyveknek, melyeknek szintén egy megújulási folyamaton kell átesniük, ami 2005 óta fokozatosan megvalósulni látszik.

Az előzmények

A Szovjetunió megszűnése után a kárpátaljai magyarságnak a független Ukrajna keretei között kellett meghatároznia önmagát és társadalompolitikai céljait. A kárpátaljai és a magyarországi magyar tudományos közélet figyelme is fokozatosan irányult a régió (és más határon túli magyar kisebbségek) nyelvkörnyezeti, nyelvhasználati kérdéseinek és sajátosságainak a vizsgálatára. Ennek eredményeképpen valósult meg A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén c. kutatási program Kontra Miklós vezetésével az 1990-es évek közepén, majd láttak napvilágot később azok az úttörő régiókötetek (lásd Cserniczkó 1998, Göncz 1999, Lanstyák 2000, Szépfalusi–Vörös–Beregszászi–Kontra 2012), melyek a határon túli magyar nyelvhasználat első nagyszabású empirikus kérdőíves vizsgálatának eredményeit feldolgozva készítettek átfogó nyelvkörnyezeti képet az egyes határon túli magyar közösségekről.

Ezzel együtt a figyelem fokozatosan ráirányult a magyar mint anyanyelv oktatásának kérdéskörére is Kárpátalján. Az első nyílt közbeszéd a témában az 1995-ös 8. Élőnyelvi konferenciához köthető, mely az MTA Nyelvtudományi Intézete Kontra Miklós vezette Élőnyelvi Osztályának és a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetségnek a közös szervezésében került megrendezésre Ungváron. A konferencia témája

a kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat volt (lásd Cserniczkó–Váradai szerk. 1996), és itt hangzott el az az előadás (Beregszászi–Cserniczkó 1996) a kárpátaljai magyar nyelv-tankönyvek szemléletéről, a nyelvi változatosságának a tankönyvekben való megjelenéséről (illetve annak hiányáról), ami vitát generált, illetve a későbbiekben közös gondolkodásra készítette a régió kutató nyelvészeit és tankönyvíróit az iskolai tankönyvek tartalmáról, nyelv-szemléletéről. Megfogalmazódtak a közösségben a gondolatok, hogy

a) a Szovjetunió idejéről megörökölt magyar nyelv tankönyvek felett eljárt az idő, azok túlzottan grammatika-központúak, figyelmen kívül hagyják a nyelvi változatosság tényét, szemléletük felcserélő, kizárólag a nyelv sztenderd változatával foglalkoznak, minden ehhez viszonyított eltérést hibaként stigmatizálnak, illetve a kárpátaljai magyar nyelvhasználat nyelvjárási és kontaktushatásból eredő sajátosságai szóba sem kerülnek, vagy ha mégis, akkor szigorúan kiirtandó, korrigálandó jelenségeként;

b) nem jelentenek megoldást a Magyarországról esetlegesen érkező magyarországi magyar nyelv tankönyvek, hisz szerkezetükben nem illeszkednek a helyi oktatási rendszerhez, tartalmukban pedig a legtávolabb állnak attól, hogy a kárpátaljai magyar közösség valós nyelvi-nyelvhasználati helyzetére reagáljanak;

c) illetve megfogalmazódik a kárpátaljai magyar iskolákban folyó anyanyelvoktatás eredménytelenségének a gondolata, felvetődik a kérdés, mennyire hatékony az a felcserélő módszer, amelynek szellemében az oktatás évtizedek óta folyik.

A folyamat

A sokszor indulatoktól sem mentes vélekedések az anyanyelvoktatásról felvetették a tudományos módszerű bizonyítás vagy cáfolás igényét. A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola

(később II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) Limes Társadalomkutató Intézetének nyelvész kutatóiban 2000 tavaszán megfogalmazódott a gondolata egy olyan kérdőíves, empirikus vizsgálatnak, amely a kárpátaljai magyar középiskolások nyelvhasználatát vizsgálva tényekkel tudja majd bizonyítani, hogy mennyire hatékony vagy eredménytelen az iskolákban folyó magyarnyelv-oktatás. Abból kiindulva, hogy a korábbi évtizedek homogenizáló ideológiájának és a felcserélő módszernek az elképzelésében (vö. Beregszászi 2010) az eszményített sztenderd normáival kell tisztában lenniük az oktatás kimeneti szakaszán álló tanulóknak, kérdőíves módszerrel, többféle feladatípust használva megmértük, hogy ez valóban így van-e: sikerült-e a felcserélő módszernek elérnie a célját, produkálja-e a vágyott uniformizált sztenderd beszélt az anyanyelvi iskola. A vizsgálatot Kárpátalja összes magyar középiskolájában az egy évvel az érettségi előtt álló 10. osztályos tanulók körében elvégeztük, a tudományos köztudatban a vizsgálatunk Iskola 2000 néven ismert. A vizsgálat eredményeit többször, több fórumon bemutattuk és publikáltuk (részletesen lásd pl.: Beregszászi 2002, Cserniczkó szerk. 2003, Beregszászi 2004, Beregszászi–Cserniczkó 2004a, 2004b, Beregszászi–Cserniczkó szerk. 2004 stb). Az adatok azt mutatták, hogy az iskolai oktatás minden igyekezete ellenére nincs jelentős különbség a tanulók nyelvhasználatában a sztenderd nyelvváltozat javára a nyelvjárási jegyeket és kontaktushatásokat is mutató alapnyelvükkel, a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokkal szemben: a sztenderd nyelvváltozat elsajátíthatása sok tekintetben kevésbé hatékony.

Az anyanyelvi nevelés reformja szempontjából az Iskola 2000 vizsgálat legfontosabb hozadéka az volt, hogy immár empirikus kutatási adatokkal alátámasztva láttuk a korábbi, felcserélő szemlélet sikertelenségét, ami megkövetelte, hogy a kudarcot valló módszer helyett valami más, valami várhatóan eredményesebb és közösségileg hasznosabb kerüljön alkalmazásra. Így amikor 2002-ben megfogalmazódik a kárpátaljai magyar nyelvi tervezés koncepciója (lásd Beregszászi 2002), annak az anyanyelv oktatására vonatkozó javaslata az additív, hozzáadó módszer alkalmazása a kárpátaljai magyar iskolákban az anyanyelv-domináns kétnyelvűség kialakítását segít-

ve (az államnyelv és egy idegen nyelv megfelelő szintű ismerete mellett). A cél: a felcserélő helyett additív, a nyelvi változatosságot figyelembe vevő szemlélet, kontrasztív módszerek és funkcionális alkalmazása az anyanyelv oktatásának gyakorlatában. Ennek a szemléletváltásnak a közösségi hozadéka az, hogy a tanulók kommunikatív kompetenciájának szerves részévé válik a beszédhelyzethez automatikusan igazodó (szóbeli és írásbeli) nyelvhasználat képessége. A nyelvhasználat közbeni alakulásának ténye és alakításának képessége pedig a mindennapi eredményes kommunikáció feltétele. Az iskolai anyanyelvi nevelés legfontosabb feladata így az lehet, hogy hasznosítható tudást közvetítsen, felkészítse a tanulókat mindazon nyelvi kihívások megoldására, kezelésére, amelyekkel az iskolában és az iskolán kívül találkozhatnak. Ez pedig azt is jelenti, hogy a valós nyelvi helyzet, a kárpátaljai magyar nyelvhasználat jellegzetességei, „a mi szavunk járása” helyet kap az oktatásban (bővebben pl. Beregszászi–Cserniczkó 2007a, 2007b, Beregszászi 2011a, 2011b, 2011c, 2012).

Ezt az utat bejárva indult újtárra a kárpátaljai magyar közösségben az az anyanyelvi tantárgy-pedagógiai reform, melynek megvalósítása jelenleg is tart. A megvalósítás ugyanis nem sikerülhet egyik napról a másikra. Már csak azért sem, mert vannak olyan alapfeltételei, melyeket meg kell teremteni, illetve olyanok, melyeken alakítani szükséges. Ezeket a feltételeket általában az alábbi, öt jelentős elemet tartalmazó tengely mentén lehet felvázolni:

- a közösségre vonatkozó tudományos alap kutatások megléte és azok eredményeinek hasznosítása az oktatásban,
- új tankönyvek, tantervek, oktatási segédletek, módszertani útmutatók készítése,
- a magyar szakos tanárképzés színvonala, elméleti és gyakorlati keretei,
- a szakmai pedagógus-továbbképzések és tudományos konferenciák,
- valamint a tudományos utánpótlás-nevelés (vö. Beregszászi 2011a, 2011b, 2011c, 2012).

A fent meghatározott összetevők meglétének egyik záloga a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán, annak Hodinka Antal Intézetében, valamint Magyar Tanszéki Csoportjában folyó tudományos kutatások és oktatási tevékenység, melynek eredményeként rendelkezésünkre állnak a kárpát-

aljai magyar közösség nyelvi helyzetét és nyelvhasználati sajátosságait elemző alap kutatások, új tantervek és új iskolai magyarnyelv-tankönyvek születtek a kutatások eredményeinek figyelembe vételével, a főiskolánk magyar szakos tanárképzés, tanár-továbbképzés és tudományos utánpótlás-nevelés folyik (ennek kézzel fogható eredményei pl.: Beregszászi–Cserniczkó–Orosz 2001, Cserniczkó szerk. 2003, Cserniczkó szerk. 2010a, 2010b, Cserniczkó 2004, 2005, 2006, Beregszászi–Cserniczkó 2004a, 2004b, Beregszászi–Papp szerk. 2005, Beregszászi–Cserniczkó 2006, Cserniczkó–Márku szerk. 2007, Karmacsi 2007, Karmacsi–Márku szerk. 2009, Braun–Cserniczkó–Molnár 2010, Magyar nyelv, 2005, Kótyuk 2005, 2008, Beregszászi 2010, 2011d, 2012 stb.).

Az anyanyelv oktatásának tartalmát megváltoztatni a fentiek ellenére nem könnyű, és ráadásul hosszadalmas folyamat. Ennek okai főleg abban keresendők, hogy az oktatás tartalmát nem csak szorosan az oktatáshoz és a nyelvhez kapcsolódó tényezők befolyásolják és alakítják. Ezek a tényezők leginkább a következők:

a) A kisebbségi helyzet: a kisebbségi közösség anyanyelvi oktatásának kérdése nemcsak oktatási, hanem politikai tartalmú kérdés is.

b) A megfelelés kényszere: a magyar anyanyelvi nevelés tartalmának meg kell felelni az ukrán nemzeti alaptanterv elvárásainak, meg kell felelnie továbbá a helyi magyar közösség nemzeti és politikai elvárásainak, valamint nem ártana összhangban lennie a kurrens tudományos és tantárgy-pedagógiai eredményekkel is.

c) A hagyomány: amely a magyar nyelvterület egészére érvényesen (is) meghatározza az anyanyelvi oktatás tartalmát, nem engedve a grammatikai ismeretek részletes, sokszor öncélú iskolai oktatásának szokásából.

d) Érzelmi telítettség: a kárpátaljai magyar közösségnek, mint a kisebbségi közösségeknek általában, érzelmileg is telítettebb a viszonya az anyanyelvhez, ezzel együtt az anyanyelvi nevelés kérdéséhez, mint többségi alapesetben.

e) Fokozott utóhatás: az egynormájú, nyelvművelőnek is nevezett előíró szemlélet hatása és napjainkig érvényes utóhatása a kárpátaljai magyar oktatásban fokozottan van jelen (vö. Beregszászi 2012).

(folytatás a novemberi számban)